

غار کرفتو کردستان

میراثی بجامانده از دوره سوم زمین‌شناسی

سایت میراث فرهنگی کشور

معرفی غار کرفتو

غار کرفتو یکی از آثار معماری صخره‌ای مربوط به قرن سوم میلادی در استان کردستان می‌باشد که در ۷۲ کیلومتری جنوب شرقی شهرستان سقز و تقریباً با همین فاصله با دیواندره قرار گرفته است. نزدیک‌ترین روستا در شمال غربی غار به فاصله ۳ کیلومتری به نام میرسید یا میرسعید است، اصلی‌ترین راه دسترسی به آن از طریق جاده تکاب است. عبور از یک بخش به نام گورباباعلی و سپس روستای یوز باش کندی، و در ادامه حدود ۳ کیلومتر بعد از آن غار کرفتو قرار دارد.

غار کرفتو در سینه یک رشته کوه آهکی در شمال دره‌ای عمیق قرار گرفته است آثار متعددی از پناگاه‌ها و دخمه‌ها و حفره‌هایی دیده می‌شوند که در کنار غار اصلی قرار دارد. موقعیت غار به گونه‌ای است که به طور کلی بادگیر نیست و در زمستان دامنه جنوبی را نمی‌پوشاند در حالی که ۵۰۰ متر دورتر و در جنوب شرقی غار بادگیر بوده و برف آن را می‌پوشاند، در سویی دیگر دره کوه دیگری وجود دارد که به علت القاء شکل بودن طبیعی آن مردمان اطراف به آن سه دختران می‌گویند.

در زمستان‌ها و هنگام سرما درون غار گرم و در تابستان به لحاظ کوران باد غار خنک می‌باشد، دو چشمه آب در زیر تقاب‌های پایین غار وجود دارد که سالیان دراز مردم از آن بهره‌مند گردیده‌اند. غار کرفتو در دوران - مزوزوئیک - زیر آب بوده و در اواخر همین دوره ارتفاعات کرفتو از آب بیرون آمده است. این غار آهکی است و در دوره‌های مختلف انسان در آن سکونت کرده و به همین دلیل تغییر حالت داده است. در داخل غار هنوز هم آب وجود دارد و برای دیدن بعضی از جاهای مختلف آن باید از قایق‌های کوچک استفاده کرد. وجود تصاویر و اشکال نقاشی شده داخل

غار از جمله دیدنی‌های موجود در این اثر باستانی می‌باشد که هر بیننده‌ای را به خود جلب می‌کند.

معماری این غار صخره‌ای، چهار طبقه در دل کوه است حجاران ماهر فضاهای مداخل غار را تراشیده و اتاق‌ها - راهروها و دالان‌های متعددی به وجود آورده‌اند که از میان غارهای - دست کن - باقی مانده از دوران گذشته این غار معماری کامل تری دارد بر سر در یکی از اتاق‌های طبقه سوم کتیبه‌ای یونانی وجود دارد و به همین علت غار را معبد هراکلس (هرکول) می‌نامند، در این کتیبه آمده :

«در این جا هراکلس سکونت دارد باشد که پلیدی در آن راه نیابد»

در نتیجه آزمایشات خاک‌شناسی که از غار کرفتو به دست آمده نشان می‌دهد به علت یک رشته فعالیت‌های جزئی و فعل و انفعالاتی که در سطح غار به عمل آمده و رسوباتی که بر جای مانده این غار از هزاره چهارم پیش از میلاد عاری از فعالیت‌های انسانی گردیده است و ساکنین آن که گله‌دارانی کوچرو بوده‌اند آن منطقه را ترک کرده‌اند. غار کرفتو به جهت گمانه‌هایی که در آن حفر گردیده و بعضاً تا عمق ۵/۵ متر پایین رفته است با توجه به لایه‌های موجود که تحتانی‌ترین آن دارای تراشه‌های سنگی و تیغه‌ای بوده است یک فاصله هزار ساله را نشان می‌دهد و دو باره به آثار زیست انسانی می‌رسد که دارای چهار دوره سکونتی است: پیش از تاریخ، اشکانی، ساسانی، اسلامی که البته دوره سلوکی آن چندان مورد یقین نیست. چه بسا که کتیبه مورد بحث ممکن است در قرون گذشته ایجاد شده باشد که البته باید با مطالعات بیشتر و آزمایشاتی که از خود کتیبه به عمل می‌آید سقم آن عیان گردد.

در گمانه زنی‌ها مشخص گردید علاوه بر آن که در سطح غار لایه‌ها به صورت انباشت تاریخی به شکل دوره به دوره قرار گرفته‌اند خاک‌های رانده شده به داخل حفره‌های کناری غار هم به همان شکل قرار داشته‌اند به طوری که در هر دوره ساکنین بعدی خاک‌های دوره پیشین را که در سطح غار وجود داشته در حفره‌ها و سوراخ‌های موجود انباشته‌اند. نتیجه لایه‌نگاری در یکی از گمانه‌های چهارم که تا عمق ۵ متری حفر گردیده است نشان داد که توالی دوره‌های تاریخی به همان صورتی

است که مواد فرهنگی آن در خاک‌های انباشت شده در دهانه و حفره‌ها و نیز راه‌های فرعی مسدود شده قرار داشته است. هر چند دوره پیش از تاریخ آن کمتر نشانی از مواد فرهنگی موجود را دارد با این حال در بعضی موارد با الک کردن خاک‌ها، تراشه‌هایی به دست می‌آید که با تراشه‌هایی که در طبقه چهارم وجود دارد مطابقت می‌کند.

کشف تراشه‌های سنگی در طبقه چهارم و محوطه بیرون غار نشانه استفاده انسان در دوران پیش از تاریخ است هم‌چنین نمونه اشیای به دست آمده باز نشانگر این واقعیت است اگر چه به عقیده بعضی دیگر از کارشناسان امور باستانی می‌توان عمر غار را حتی خیلی پیش‌تر از آن حساب کرد.

وضعیت جغرافیایی و اقلیمی محوطه

غار کرفتو در ۷۲ کیلومتری شمال شرقی شهرستان دیواندره و با همین فاصله از جنوب شرقی شهرستان سقز قرار گرفته است. نزدیک ترین روستا در شمال غربی غار به فاصله ۳ کیلومتری به نام میرسید یا میر سعید است. اصلی‌ترین راه دسترسی به آن از طریق جاده تکاب است که به تازگی اسفالت گردیده است. که پس از آن که حدود ۳۰ کیلومتری طی مسافت از شهرستان دیواندره طرف شمال می‌رویم. در دوراهی تکاب به سمت شرق باید حدود ۳۲ کیلومتر را طی نمود و از یک مرکز بخش به نام «گور باباعلی» عبور کرد. و سپس در دوراهی تکاب، کرفتو به طرف شمال، جاده‌ای شوسه پس از عبور از روستای «یوز باش کندی» حدود ۳ کیلومتر بعد از آن غار کرفتو می‌رسد.

در سینه‌کش یک رشته کوه آهکی که در شمال دره‌ای عمیق قرار گرفته است، آثار متعددی از پناه گاه‌ها و دخمه‌ها و حفره‌ها دیده می‌شود. که در کنار غار اصلی قرار دارد. موقعیت غار به گونه‌ای است که به طور کلی بادگیر نیست و در زمستان‌ها برف دامنه جنوبی را نمی‌پوشاند.

در حالی که پانصد متر آن طرف‌تر در جنوب شرقی غار کاملاً بادگیر است برف آن را می‌پوشاند. در آن سوی دره کوه دیگری وجود دارد که به جهت القاء شکل طبیعی آن، مردم اطراف به آن سه دختران می‌گویند، که ارتفاع آن با رشته کوه مورد نظر یکسان است. در زمستان‌ها و هنگام سرما، درون غار گرم و در تابستان به

لحاظ کوران باد، غار خنک است. دو چشمه آب در زیر تقابهای پائین غار وجود دارد که سالیان دراز مردم از آن بهره‌مند شده‌اند.

پیشینه تاریخی محوطه

تا پیش از کاوش‌های علمی دو فصل گذشته (زمستان ۷۹ و تابستان و پائیز ۸۰) بر پایه معماری موجود و نیز کتیبه‌ای که به خط یونانی بر تارک درگاه یکی از اطاق‌های طبقه دوم غار نقش بسته (این‌جا جایگاه هر کول است. باشد که پلیدی در آن راه نیابد) قدمت و سابقه سکونت و یا مورد استفاده قرار گرفتن آن را از دوره سلوکی به بعد یعنی اشکانی، ساسانی و اسلامی می‌دانستند. پس از کاوش‌هایی که در دو فصل انجام گرفت و با نتیجه‌ای که از مطالعات محوطه‌های اطراف غار به دست آمد مشخص گردید که در پیش از تاریخ، به احتمال از اواخر هزاره پنجم پ.م. و هزاره چهارم پ.م. این غار همزمان با پناهگاه‌های و غارهای دیگر از جمله غار کانی میکائیل مورد استفاده قرار گرفته است. نتیجه آزمایشات خاک‌شناسی که از دو غار کرفتو و کانی میکائیل (در ۱ کیلومتری شمال کرفتو) به دست آمده، نشان می‌دهد به علت یک رشته فعالیت‌های جزئی و فعل و انفعالاتی که در سطح غارها به عمل آمده است و روسوباتی که بر جای مانده این غارها از هزاره چهارم پ.م. عاری از فعالیت‌های انسانی گردیده است. و ساکنین آنها که گله‌دارانی کوچ رو بوده‌اند، آن منطقه را ترک کرده‌اند. غار کرفتو به جهت گمانه‌هایی که در آن حفر گردیده و بغضا "تا عمق ۵/۵ متر پائین رفته است با توجه به لایه‌های موجود که تحتانی‌ترین آن دارای تراشه‌های سنگی و تیغه بوده که پس از آن یک فاصله هزار ساله را نشان می‌دهد، دوباره با آثار زیست‌انسانی می‌رسد، دارای چهار دوره سکونتی است: پیش از تاریخ، اشکانی، ساسانی، اسلامی که البته دوره سلوکی آن برای نگارنده چندان مورد یقین نیست. چه بسا که کتیبه مورد بحث ممکن است در قرون گذشته ایجاد شده باشد. که البته باید با مطالعات بیشتر و آزمایشاتی که از خود کتیبه به عمل می‌آید، صحت و سقم آن عیان گردد.

در گمانه‌زنی‌ها مشخص گردید علاوه بر آن که در سطح غار، لایه‌ها به صورت انباشت تاریخی به شکل دوره به دوره قرار گرفته‌اند، خاک‌های رانده شده به داخل حفره‌های کناری غار هم به همان شکل قرار داشته‌اند، به طوری که در هر دوره ساکنین بعدی خاک‌های دوره پیشین را که در سطح غار وجود داشته در حفره‌ها

و سوراخ‌های موجود انباشته‌اند. نتیجه لایه‌نگاری در یکی از گمانه‌ها tta.f1 گمانه a طبقه چهارم که تا عمق ۵/۵ متر حفر گردیده است. نشان داد که توالی دوره‌های تاریخی به همان صورتی است که مواد فرهنگی آن در خاک‌های انباشت شده در دهانه و حفره‌های و نیز راه‌های فرعی مسدود شده، قرار داشت. هر چند دوره پیش از تاریخ آن کمتر نشانی از مواد فرهنگی آن موجود بوده با این حال در بعضی از موارد با الک کردن خاک‌ها، تراشه‌هایی به دست می‌آوریم که با تراشه و تنه‌هایی که در عمق گمانه‌ها به آن دست یافتیم. مطابقت داشت. در tta.f4 (گمانه a طبقه چهارم) در عمق ۵/۲ متری که آثار دوره پارتنی وجود داشت، به یک قشر رسوبی برخورد کردیم که این قشر به قطر ۵۰ سانتی متر فاصله‌ای بین دوره پیش از تاریخ و تاریخ ایجاد کرده بود. پس از این فاصله (گپ) بر سطح رسوبات آهکی، به چندین تراشه سنگی (flake) برخورد کردیم، این نوع تراشه‌ها را در گمانه‌زنی‌هایی دیگر نیز داشتیم که بطور کلی باتیغه‌ها و تراشه‌هایی که در دامنه‌های جنوبی غار و محوطه‌های اطراف بدست آوردیم. همخوانی دارد. نتیجه اینکه این غار از پیش از تاریخ تا دوره اسلامی (قرون ۷-۸) هجری مورد استفاده قرار گرفته است.

پژوهش میدانی محوطه

پیشینه پژوهش میدانی محوطه

غار کرفتو در سال ۱۸۱۸ توسط سر رابرت کرپورتر بازدید و کتیبه آن خوانده شده و در سال ۱۸۳۸ هنری اولینسون از غار بازدید کرد و آنچه را که بوسیله کرپورتر از کتیبه خوانده شده بود، اصلاح نمود. در سال ۱۹۶۳ سراورل اشتین همراه با دستیار هنری اش ایوب خان نقشه اطاق‌های حجاری شده، راهروها و دهلیزهای طبیعی را تهیه کردند. که البته اکنون با توجه به اینکه خاکبرداری و پاکسازی راهروها و دهلیزها به طور کامل انجام گرفته، نقشه اشتین کامل نیست. البته هیات در نظر داشت نقشه برداری غار را بصورت سه بعدی انجام دهد. که این امر با توجه به هزینه سنگینی که در برداشت، در هنگام کاوش امکان پذیر نشد. ولی پلان طبقات مختلف غار و نیز راه‌های جدیدی که پیدا شد و به بیرون از غار منتهی گشت تهیه گردیده است.

در سال ۱۳۷۶ آقای دکتر میر اسکندری در راس هیاتی به گمانه‌زنی‌های محدود در درون غار و بیرون غار اقدام نمود، اولین کاوش توسط نگارنده نیز در زمستان سال ۱۳۷۹ به مدت ۴۵ روز در تالار بزرگ و طولانی

طبقه دوم انجام گرفت که به جهت خاکبرداری های غیر اصولی که قبلاً بیشتر در آن انجام شده بود، نتیجه لازم و قابل اعتمادی دستگیر هیات نشد. بنابر این توجه به طبقه چهارم معطوف گردید. و در همین سال تعدادی گمانه در طبقه چهارم زده شد که به لحاظ نتایج قابل توجه ای که در بر داشت. برنامه کاوش آن برای سال ۸۰ارئه گردید. در سال ۱۳۸۰ (تابستان و پاییز) علاوه بر کاوش هایی که در طبقه چهارم انجام شده و مطالعات قبلی را تکمیل نمود، در دامنه های جنوبی غار و آن سوی دره (دامنه کوه سه دختران) در ارتباط با دوره های مختلف غار کاوش هایی انجام گرفت که فقط به دوره اسلامی آن قرون ۷ و ۸ که همزمان با غار کرفتو بود، دست پیدا نمودیم که عبارت بود از یک گورستان و نیز در محوطه های اطراف از جمله ده کهنه (غرب غار کرفتو به فاصله یک کیلومتر) تلک آوی ۲ کیلومتری جنوب غربی غار، غار کانی میکائیل یک کیلومتری شمال غار کرفتو کاوش هایی انجام گرفت که همگی با دوره های مختلف غار، پیش از تاریخ پارت و ساسانی، اسلامی، همخوانی داشته است. کاوش در این محوطه ها نشان داد که در دوره های مختلف به جز پیش از تاریخ (اواخر هزاره پنجم و اوایل هزاره چهارم) غار کرفتو به عنوان یک مرکزیت قرار داشته است و اینکه ایا می توانسته به خصوص در دوران پارت و ساسانی به جایگاه ویژه ای چون نیایشگاه و محل اجرای مراسم مذهبی باشد جای مطالعه و تحقیق بیشتری را طلب می کند، با این وجود نگارنده معتقد است این معماری ایجاد شده در دل کوه و تراش صخره ها که بی نظیر ترین معماری صخره ای در ایران است پیامی غیر از یک فضای مسکونی را دارا است مطالعه بر روی معماری موجود اشیا و سفالینه های بدست آمده ما را در نتیجه گیری نهایی یاری خواهد نمود.

هدف از انجام پژوهش میدانی

طرح احتمالات پیش از انجام بررسی

غار کرفتو به سبب داشتن معماری منحصر به فرد و بی نظیر صخره ای همیشه مورد توجه بوده است و از این بابت استانهای گوردستان در دد سرمایه گذاری و سامندهی اطراف و دامنه های آن بر آمده بود که این امر می بایست با نظر و برنامه های پژوهشی سازمان میراث فرهنگی کشور هماهنگی و همسویی داشت. بنابر این در سال ۱۳۷۶ همزمان با کار ساماندهی غار از جمله محوطه سازی، پله گذاری و پاکسازی غار کاوشهای محدودی هم

انجام گرفت، در این باره متأسفانه طبقه دوم با خاکبرداری‌های غیر اصولی و عجولانه و پله‌گذاری برای دست‌یابی آسان به غار کار پژوهش علمی باستان‌شناختی را شکل ساخت و در بعضی از موارد خاکبرداری‌ها در طبقه دوم ما را از دست‌یابی به یک نتیجه اصولی و علمی از طریق کاوش محروم ساخت، با این حال از آنچه که باقی مانده در طبقه دوم بود و نیز طبقه چهارم کاوش آن نتایج قابل قبولی ارائه گردد.

نتایج حاصله

طرح دستاوردها از جمله اشیا یا نتایج تاریخی و ...

در ابتدای امر چون هدف استاندارد آماده‌سازی غار برای بازدید کنندگان و جذب آنها بود و با بودجه‌ای که برای اختصاص داده بود در جهت تسریع در این کار، فشار را بر روی میراث استان و هیات کاوش برای کار مضاعف نموده بود، با این وجود کاوش و پژوهش در غار و محوطه‌های اطراف و پناگاه‌ها در دوفصل کاوش انجام گردید و نظر بر این بود که بدون پژوهش و مطالعات اساسی در رابطه با غار هیچگونه خاکبرداری و پاکسازی در محوطه غار انجام نشود که در اصل همان برنامه به اجرا در آمد. بدون شناخت لایه‌های باستانی و مواد فرهنگی آن کاری صورت نگرفت پس از انجام گمانه‌زنی‌های در محوطه درون غار و بیرون آن، خاکهای موجود بطور کامل غربال گردید. که ۲۲ هزار قطعه سفال مربوط به دوره‌های مختلف غار بدست آمد. چون کاوش غار بصورت اضطراری بود، بنابر این با توجه به اضطراری بودن مورد، بطور هدف مند کند، شناخت دوره‌های مختلف غار با انجام گمانه‌زنی مد نظر قرار گرفت که پس از آن برای ارتباط دادن این دوره‌ها با محوطه‌های اطراف و موقعیت مکانی غار کرفتو در دوره‌های مختلف تاریخی کاوش در این محوطه‌ها در دستور کار قرار گرفت که البته این اهداف هیات کاوش در آغاز کار بوده است. در پایان کار با توجه به مطالعات مقدماتی بر روی سفالینه‌های یافت شده از غار و محوطه‌های اطراف آن انجام گردیده است. معلوم گشت که در دوره‌های پارت و ساسانی و قرون هفت و هشت هجری غار کرفتو فعال بوده ولی از نظر نوع فعالیت و مورد استفاده قرار گرفتنش، متفاوت بوده است. بدین صورت که در دوره‌های پیش از اسلام، با احتمال فراوان نوع مرکز آئینی و نیایش محسوب می‌گردیده و در دوره‌های اسلامی با تغییراتی که در آن ایجاد کرده بودند به عنوان سکونت‌گاه و چه بسا مکان دفاعی کاربری داشته است، چرا که هنوز هم محلی‌ها با آن قلعه می‌گویند. قلعه‌ای

که آثار و بقایای برج مانند قلعه ای که در بالای کوه قرار داشته، هنوز هم وجود دارد. اما از محوطه هایی که در فصل دوم به جهت ارتباط با غار کرفتو مورد کاوش قرار گرفت، یک گورستان هزاره اول ق. است که ظروف منقوش سفالی آن ۷ مهره ای عقیق و آهکی کوچک و سنجاق های مفرغی و گیره های موی سر مفرغی آن شباهت تام کاملی با اشیا به دست آمد از زیویه دارد زیویه حدوداً "در کیلومتری غرب این محوطه قرار گرفته در این گورستان که به سال شناسایی گردید و در سال اقدام به کاوش آن شد قبور مستطیل شکل در دل سنگ های رسوبی سست و قابل انعطاف (تعرف های آتشفشانی) کنده شده است و اجساد بصورت چمباتمه همراه با اشیا مفرغی و سفالینه های منقوش دفن شده‌اند.